

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПОШУКУ СОЦІАЛЬНОГО ВИМІРУ ЗНАННЯ

У статті розглянуті деякі найпоширеніші методологічні стратегії дослідження феномена соціального знання, які пов'язані з утвердженням постнекласичної раціональності. Методологічні стратегії в дослідженні феномена сучасного соціального знання визначаються в культур-центристську, ненатуралістичну, програмно-аналітичну й системну стратегії залежно від вихідних підстав: культурних, природних, соціогуманітарних або доволіно систематизованих.

Ключові слова: соціальне пізнання, методологічні стратегії.

***Смихун С. METHODOLOGICAL STRATEGIES OF SEARCH OF SOCIAL DIMENSION OF KNOWLEDGE.** This article describes the most widespread research methodological strategies of social knowledge. They arise from the statement on dependence of scientific achievements with social conditions. They reconsider traditional philosophic interpretations of basic phenomena in gnoseology and epistemology such as truth and practice. Methodological strategy in research of modern social knowledge phenomenon is defined in culture-centered, non-naturalistic, program-analytic and system depending on initial bases.*

Key words: social knowledge, methodological strategies.

***Чмихун С. МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ СТРАТЕГИИ ПОИСКА СОЦИАЛЬНОГО ИЗМЕРЕНИЯ ЗНАНИЯ.** В статье рассмотрены некоторые наиболее влиятельные сегодня методологические стратегии исследования феномена социального знания, которые связаны с утверждением постнеклассической рациональности. Методологические стратегии в исследовании феномена современного социального знания определяются в культур-центристскую, ненатуралистическую, программно-аналитическую и системную в зависимости от исходных оснований: культурных, естественных, социогуманитарных или свободно систематизированных.*

Ключевые слова: социальное познание, методологические стратегии.

Сучасний розвиток епістемологічної проблематики призвів до необхідності дослідження співвідношення процесу пізнання й знання як його результату. У загальній формі ця ідея висловлювалася давно. Однак сьогодні цей підхід до аналізу процесу соціального пізнання й утворення конгломерату знання про соціум набув нових вимірів і змусив по новому поставити ряд основних методологічних проблем класичної епістемології.

Найбільш впливові сьогодні теорії все наполегливіше реалізують тезис про те, що буття соціальності виробляється та відтворюється людською діяльністю, яка включає в себе комунікацію та невіддільна від вироблення та відтворення знань. Соціальні інститути – це своєрідні «фабрики сенсів» - задають не лише зразки людських взаємодій, але й засоби осмислення, розуміння соціальної реальності та людьми самих себе. Аналіз соціального знання, його вироблення, розподілу та використання у суспільстві, його взаємозумовленості до владних відносин – це ключ до розуміння соціальності в усіх її формах та модифікаціях.

Сьогодні існує тенденція критики науки й відмови від домінанти науковості в соціальній сфері, актуалізується увага до ціннісного значення знання, заснованого на думці. Зв'язок такого знання із щоденністю, практичністю, повсякденністю викликає певну довіру й цим привертає увагу дослідників. Однак соціальному теоретикові завжди слід пам'ятати, що соціальна наука пов'язана з відповідальністю за стан соціального життя, її мета полягає не тільки в одержанні достовірного знання, але й у пошуку шляхів соціальної дії й необхідних перетворень. Вимога до доступності в обговоренні соціальних проблем веде до пошуку соціальних механізмів і можливостей їхнього використання для здійснення регулятивно-консультативної і пізнавально-перетворювальної спрямованості соціального знання.

Різноманітні аспекти поданої проблеми активно досліджуються в працях вітчизняних та зарубіжних вчених. Зокрема в роботах В.С. Стюпіна, І.Т. Касавіна, В.Г. Федотової, С.Б. Кримського, В.П. Андрущенка, В.М. Щербини, Л.Г. Дротянко

простежується зв'язок наукових революцій із соціальним контекстом, із накопиченням і динамікою соціального знання. Дослідження соціального знання в контексті соціокультурної динаміки з урахуванням дефініцій сучасного когнітивного плюралізму проводили П.Бьюкенен, Н.Луман, М.Кастельс, Т.Сакайя, В.Кушерець, Н.Мудрагей, І.Валлерстайн, М.Розов та ін.

Мета статті – проаналізувати стан соціального знання у працях сучасних дослідників, виділити основні характеристики соціального знання на теоретичному та методологічному рівнях орієнтованих узагальнень. У статті на теоретичному й методологічному рівнях соціальне знання являє собою найбільш об'єктивований і раціоналізований тип знання про суспільство, що вивчає закони функціонування й розвитку як суспільства в цілому, так і окремих соціальних сфер.

На сучасному етапі відбувається новий якісний стрибок пізнавальної стратегії. В.С.Стьопін ясно формулює відмінності класичного, некласичного й постнекласичного типів раціональності, пропонуючи відповідну типологію: “Класичний тип раціональності центрує увагу на об'єкті, прагне при теоретичному поясненні й описі елімінувати все, що стосується суб'єкта, засобів і операцій його діяльності ... Для некласичної раціональності характерна ідея відносності об'єкта до засобів і операцій діяльності; експлікація цих засобів і операцій виступає умовою одержання істинного знання про об'єкт. Нарешті, постнекласична раціональність ураховує співвіднесеність знань про об'єкт не тільки із засобами, але й із ціннісно-цільовими структурами діяльності” [1, с.633-635]. Дана методологія глибоко евристична й спрямовує на розкриття співвідношення розвитку науки не тільки із внутрішньонауковою логікою, але й із логікою дослідного знання.

На сучасному етапі розвитку соціальної філософії на території пострадянського простору автори, що аналізують методологічні підстави концепцій соціального знання, відзначають, що класична “матриця” уявлень про соціальне знання в рамках європейської культури ґрунтувалася на таких принципах, як гуманізм, раціоналізм, історизм і об'єктивність пізнання.

Некласичний (модерністський) проект зосереджує увагу на особистій відповідальності людини, трудовій етиці, апелюючи до раціоналізму й надаючи йому конкретної форми, пов'язаної з вірою в науку й у досяжність цілей (цілераціональність) замість колишньої універсальної віри в розум. Істина стала трактуватися як результат виконання певних наукових процедур і правил. Із цього приводу український учений В.М.Щербина зауважує: “У цій своєрідній фазі “кінця історії” (не за Фукуямою) – у тому числі й інтелектуальної, вичерпаності парадигмальних її засад – наука добралася до меж раніше заданих траєкторій розвитку і потребує змін багатьох глибших, ніж ті, що Т.Кун називав зміною парадигм” [2, с.7].

Наукові парадигми змінюють одна одну, не змінюючи при цьому сам тип наукового мислення. Сьогодні ми стоїмо перед необхідністю брати до уваги складність, неоднозначність соціальної реальності, створеної людьми. Ця складність, на думку Е.Морена, виглядає таким чином: “... я є раціональний, але я не належу до раціоналістів, я – містичний, але я – не серед містиків, у мене є віра, але я не серед віруючих у релігію ... На мою думку, раціональність – це діалог із тим, яке не є таким, що його можна раціоналізувати” [3, с.10].

Такий стан речей у теоретико-методологічному полі дослідження сучасного соціального знання й пізнання називається “когнітивним плюралізмом”. “Якщо методолог не має спільної нормативно-критеріальної бази для порівняння двох теоретичних конструктів на предмет їхньої адекватності, йому залишається мати на увазі усі наявні теорії, кожна з яких занурена у свій соціокультурний контекст” [4]. Це і є ситуація когнітивного плюралізму, у якому когнітивний плюралізм постає як соціокультурна зумовленість соціального пізнання.

Проблема когнітивного плюралізму в соціальному пізнанні відбита в соціальному знанні. Воно дробиться й конкретизується. Так, М.Полані виокремлює “особистісне

знання”, наполягає на тому, що без експліцитного визнання й підтвердження особистісного судження філософа як невід’ємної частини його філософії, будь-яка філософія, виражена в термінах “відкритої структури”, буде безглуздою [5, с.253].

І.Лакатос ввів уявлення про науково-дослідну програму як основну одиницю моделі науки. Найважливішою своєю метою І.Лакатос ставить розвиток тези К.Поппера про “критичний раціоналізм” у зв’язку з раціональністю змін наукового знання. Необхідно “вийти з-під обстрілу кунівської критики, і розглядати наукові революції як раціонально конструйований прогрес знання, а не як навернення до нової віри” [6, с.275]. Для цього він розробляє свою методологію дослідницьких програм. На сучасному етапі розвитку теоретичного рівня соціального знання актуальним стає питання про використання дослідницьких програм у соціальних науках. Про це ж пише й В.Г.Федотова: “методологія дослідницьких програм пояснює відносну автономію теоретичної науки ...Те, які проблеми підлягають раціональному вибору вчених, що працюють у рамках потужних дослідницьких програм, залежить більшою мірою від позитивної евристики програми, ніж від психологічно неприємних, але технічно немінучих аномалій” [7].

П.Фейерабендом теоретичному соціальному знанню були запропоновані “ідеологічні традиції”, Т.Куном – “парадигми”. Когнітивний плюралізм досліджували українські вчені С.Кримський, Є.Бистрицький. Аналізуючи філософські імплікації науки, С.Кримський доходить висновку, що внутрішньо наукова розмаїтість є показником культурного статусу науки, її людського виміру. Усе наполегливіше утверджується в соціальному знанні ідея, що особистість не одиничне й навіть не особливе, але монадне утворення, “бо вона може репрезентувати весь всесвіт, стислий у межах конкретного індивіда” [8, с.22]. Істина розкривається людині в діапазоні між відносним її засвідченням у різних варіантах особистісної концептуалізації (думка) й абсолютною впевненістю в її вірогідності (вірі) [8, с.27].

Нові підходи до багаторівневої системи соціального знання запропонували представники постмодернізму. Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст., під впливом ходу історичних подій, краху ілюзій про можливості соціальних експериментів у рамках цілого суспільства, почалася велика “відмова”, “великий перегляд” устояних систем соціального знання. Та найчастіше ця “велика відмова” набувала вигляду “перевертання” методологічних підходів, при яких відтворюються старі схеми пізнання й мислення із протилежним знаком у їхній оцінці. Стрімко стала зникати віра в одиничність істини, змінювана ідеєю плюралізму, і навіть твердження, що немає розходження між істиною й неістиною, гарним і поганим, добром і злом у соціальному знанні.

Всупереч класичній епістемології, істина в наш час може бути витлумачена не як відповідність об’єкта пізнання отриманим знанням про нього, а як характеристика способу маніпуляції з ним. Оскільки таких способів може бути багато, остільки можливий плюралізм істин і, отже, виключається монополія на одну істину. Це дозволяє сказати також про те, що наука змінює тут своє ставлення до практики. Зникає традиційна, що йде ще із грецької філософії, протилежність між епістемою (виробництвом знання) і доксою (його застосуванням). Багато типів соціального знання можуть містити в собі одночасно й інформацію про соціум, і шляхи застосування цієї інформації. І часто прихильники нових підходів відмовляються від пошуку підстав. Розглядаючи соціальний вимір знання, вони мають на увазі під знанням будь-які інституціоналізовані вірування й думки й намагаються знайти фактори, що визначають формування саме так зрозумілого знання. Насамперед це стосується експертного знання, що перебуває на перетині наукового знання й різних видів спеціалізованої діяльності й повсякденного досвіду. Тобто, виявляється зв’язок істини з інтересами соціального суб’єкта, а не тільки з об’єктом пізнання. Об’єктивність соціального знання полягає в знаходженні відповідних інтересам соціального суб’єкта способів діяльності. І завдання розвитку соціального знання полягає не тільки й не стільки в пошуку істини, а в продукуванні соціальної діяльності. Поряд з істиною й істинами з’являється безліч “правд” як позанаукових уявлень про істинне й належне.

Сучасні парадигми соціального знання й соціально-гуманітарного інформаційного простору емпіричні, поєднують науковий і позанауковий підходи, постають у безлічі варіантів. Як відзначає сучасний російський дослідник В.І.Дудина, характеризуючи сучасний стан соціального знання, “якщо природнича наука виникла з експерименту, то соціальна – з епістемологічного міркування, що стимулюється сумнівом у можливості пізнати об’єкт, перебуваючи усередині цього об’єкта” [9, с.41].

Однією з найважливіших дослідницьких програм, що перебувають у полі зору прихильників постпозитивістської інтерпретації соціального знання, є натуралістична (або позитивістсько-натуралістична) парадигма.

Позитивістськи орієнтована методологія соціального знання як ніяка інша може забезпечувати державу надійною інформацією й науковою експертизою з найактуальніших, життєво важливих питань. Прикладна функція соціального знання розвивається успішно, вона є, паралельно з іншими, однією з характерних рис сучасної західної соціальної науки. Натуралізм у методології соціальних наук ХХ століття пов’язаний із розвитком усіх різновидів позитивізму, зі структурно-функціональним підходом. У цих напрямках проголошена необхідність єдності методів у побудові будь-яких теорій, будь-яких процесів, не виключаючи соціальні. Це, на думку деяких учених, було значним досягненням натуралістичної парадигми в галузі суспільствознавства, але разом із тим межею її розвитку. Натуралістична дослідницька програма розглядає будь-який предмет науки як природний. Оцінка такої стратегії в західній літературі зводиться до того, що все різноманіття даного в досвіді соціального знання в науці упорядковується, так що певні явища описуються родовими поняттями й на цій основі виводяться форми й відносини, представлені в загальних законах.

Одна з характеристик соціального знання, що ставить під сумнів його науковість, це його некумулятивний характер. Він пояснюється тим, що соціальне знання семіотично неоднорідне й тісно пов’язане із практичними потребами. Ось чому постпозитивізм ставить під сумнів прогресивний розвиток науки, насамперед соціальної. З погляду П.Фейєрабенда, перехід від однієї теорії до іншої не залишає незмінним зміст дескриптивних термінів, за допомогою яких описуються спостереження [10, с.89]. Теорія не може спростовуватися безпосередніми фактами. Для спростування теорії потрібна інша теорія, що не обов’язково повинна бути сформульована в явному вигляді, а може являти собою частину знання дослідника. Цікаво, але сам П.Фейєрабанд може бути прикладом того, як учений під впливом фактів переглядає свої погляди на наукові позиції, які відстоював. У книзі “Наука у вільному суспільстві” він пише про те, “як тісно реалізм пов’язаний з фактами, процедурами, принципами, які уявлялися мені цінними, і що він допомагає здійснити їх. У той час, як позитивізм дає лише складний опис результатів після того, як вони отримані: реалізм плідний, позитивізм же безплідний” [10, с.52]. Збагачення й зміна знань, емоцій, нахилів за допомогою мистецтва стало уявлятися П.Фейєрабенду більше плідним і гуманним, ніж спроба впливати на мислення за допомогою слова [10, с.522].

Так, некумулятивність соціального знання одержує легітимність у ряді інших видів наукового знання. В постпозитивістській епістемології легітимацію одержали й такі риси соціального знання, як зв’язок з інтересами соціальних груп, з ідеологією; теза про проліферацію теорій, відповідно до якої вчені повинні прагнути створювати теорії, несумісні з існуючими й визнаними теоріями. Постпозитивізм розглядає вплив наукових співтовариств на наукові результати як невід’ємну рису наукового дискурсу.

Розгляд діяльності людей у її історії став основою для побудови ненатуралістичної дослідницької програми, що позначилася як впливова в другій половині ХХ століття.

Формування ненатуралістичної програми було пов’язане з усвідомленням відмінності природних об’єктів від соціальних, природи від суспільства в його культурних формах. Акцент на культуру як особливу реальність означає відмову від її інтерпретації як діяльності, що спрямована на реалізацію природничо-природних потреб людини.

Культура як результат діяльності людини і як спосіб реалізації її соціальної сутності виступає як загальне, втілене в конкретно-історичні форми. Культур-центристська програма не просто пояснює, що відбувається, як це було прийнято в натуралістичній програмі, але веде до розуміння, стає головним принципом одержання соціального знання. Виокремлення культури як особливої й рівноцінної з природою онтологічної реальності призвело до того, що культура стала розглядатися як специфічний об'єкт пізнання наук про суспільство, які мали свої методи дослідження, що враховують активність соціальних суб'єктів. Російський учений В.Ж.Келле зауважує із цього приводу, що через залучення до культури, її освоєння людина набуває здатності до свідомої доцільної діяльності, здатність стати носієм певних суспільних відносин. Тому саме соціокультурний аналіз відкриває перспективу пізнання людини в її цілісності [11, с.151].

Сьогодні спостерігається перетворення культур-центристської програми на загальнонаукову, а методу розуміння – на універсальний метод одержання соціального знання. Причина цього корениться в науково-технічній революції, основним змістом якої є технологічне застосування фундаментальних наук і відкриття за їхньою допомогою нових видів виробничої практики. За цих умов наука робить величезний безпосередній вплив на суспільство, і сама, у свою чергу, відчуває його вплив, що проявляється, зокрема, в організації її діяльності, у створенні системи пріоритетів.

У культур-центристській дослідницькій програмі культура є вихідним феноменом. Головна ідея цієї програми полягає в тому, що самостійна реальність – культура – не дозволяє вподібнити багато явищ соціального миру природним явищам і предметам. Культур-центристська програма не просто встановлює межі поясненню, але протиставляє йому розуміння. Люди інтерпретують соціальний світ у конструктах повсякденного мислення й повсякденного життя, саме це визначає їхню пізнавальну активність, поведінку, дає можливість орієнтуватися в соціокультурному оточенні.

Ще одним важливим фактором, що впливає на сучасне соціальне знання, є глобалізація. Сучасне соціальне знання – продукт об'єднання національних і інтернаціональних традицій, історії й логіки соціально-гуманітарних наук. Також, сучасне соціальне знання прагне до універсальності. Універсальність тут є найважливішим генератором соціальних ідей, моделей суспільного устрою, соціальних ідеалів, створення яких спрямоване на те, щоб відповідати сучасному рівню громадського життя. Нова універсальність, що досягається соціальним знанням на етапі глобалізації, постає як мультиплікація соціальних уявлень про найрізноманітніші суспільства. Розміщення соціального знання в транснаціональному контексті, створення поля смислу інтернаціонального соціального знання має перспективи. Сучасне соціальне знання дає уявлення про всі суспільства в різнобічній аспектації. У Всесвітній доповіді ЮНЕСКО “До суспільств знання” озвучується ідея про те, що загальний доступ до знань повинен залишатися стовпом, на який спирається перехід до суспільств знання. Із цією метою ЮНЕСКО зобов'язалася сприяти вільному й загальному доступу до інформації, що є спільною власністю, в інтересах освіти, суспільства, культури [12, с.180].

Сьогодні питання про парадигму соціальних наук зіштовхується із двома проблемами. Це обрання масштабу дослідження й перспектива багатопарадигмальності, що панує останнім часом у соціальних науках. У системі методологічних стратегій останніх десятиліть все більший вплив одержує підхід до вивчення соціального знання, запропонований американським автором І.Валлерстайном. Автор порушує питання не стільки про зміну парадигм у дослідженні соціальних процесів, скільки про дисциплінарну перебудову спрямованих на одержання знання про соціум наук. Він вважає, що дисциплінарна структура, яка виникла в ХІХ столітті, скоує можливості розуміння нових проблем [13, с.9]. У наявності підтвердження зростаючої гетерогенності. Сьогодні знання розділене на безліч дисциплін, причому кожна з них має постійно розширювану сферу інтересів – так званих спеціалізацій. І все-таки структура наших знань здатна, очевидно, переступати межі розходжень простору й часу, і визначальною її

характеристикою є центральне місце, а то й панування, положення про існування універсального знання, що не допускає розмаїтості думок про те, “що є істина” [14, с.213-214].

Варто погодитися з І.Валлерстайном, який вважає, що системна методологія здатна перебороти, крім старого дотримання певної дисципліни, ще й протистояння ідеографічних і номотетичних методологій. Відповідно до першої, усе змінюється й не може бути узагальнено, відповідно до другої – реальний світ не є набором випадкових подій і має закономірності. І.Валлерстайн стверджує, що його нова світ-системна парадигма інтегрує конфронтуючі одна з одною методології, оскільки в масштабі системного інтересу знаходиться місце як розгляду історичних флуктуацій, так і узагальненням [13, с.11].

Отже, у сучасній системі знань про соціум мають місце такі найпоширеніші методологічні стратегії дослідження феномена соціального знання, які пов'язані з утвердженням постнекласичної раціональності. Вони виходять із положення про залежність наукових досягнень від соціальних умов, переглядають традиційні філософські інтерпретації основних феноменів гносеології й епістемології, таких як істина й практика. Методологічні стратегії в дослідженні феномена сучасного соціального знання, з огляду на його основні риси – глобалізацію й універсальність, – визначаються в культур-центристську, ненатуралістичну, програмно-аналітичну й системну стратегії залежно від вихідних підстав: культурних, природних, соціогуманітарних або довільно систематизованих.

Світ-системна парадигма американського вченого І.Валлерстайна пропонує можливість інтеграції конфронтуючих одна з одною методологій, оскільки в масштабі світ-системного підходу знаходиться місце як розгляду історичних флуктуацій, так і узагальненням.

Література: 1.Степин В.С. Теоретическое знание: Структура, историческая эволюция. – М.: Прогресс, 2000. 2.Щербина В.М. Образы інформаційного суспільства: соціологічний вимір. – К.: Київський ін-т соціальних та культурних зв'язків ім. Святої княгині Ольги, 2005. 3.Морен Э. Метод. Природа Природы. – М.: Прогресс, 2005. 4.Бублик П.І. Когнітивний плюралізм у соціальному пізнанні // Мультиверсум: Філософський альманах; Публікації ІФ ім. Г.С. Сковороди [Електронний ресурс]. – К. – 2005. – №48. – Режим доступа: http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_48/Bublyk.htm. 5.Полани М. Личностное знание: На пути к посткритической философии. – М., 1985. 6.Лакатос И. Фальсификация и методология научно-исследовательских программ // Кун Т. Структура научных революций. – М.: АСТ, 2001. 7.Социальные знания и социальные изменения. – М.: ИФ РАН, 2001 [Электронный ресурс] / В.Г.Федотова // Сайт Русского гуманитарного Интернет-университета. – Режим доступа: <http://www.i-u.ru/biblio/libraries.aspx>. 8.Крымский С.Б. Контуры духовности: Новые контексты идентификации // Вопросы философии. – 1992. – №12. – С.21-28. 9.Дудина В.И. Социологическое знание в контексте эпистемологической легитимации: от автономии фактов к дисциплинарной автономии // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2003. – Т.6. – №3. – С.40-54. 10.Фейерабенд П. Избранные труды по методологии науки. – М.: Прогресс, 1986. 11.Келле В.Ж. Личность и культура в системе цивилизованных механизмов // Многомерный образ человека: комплексное междисциплинарное исследование человека. – М: Наука, 2001. 12.Всемирный доклад ЮНЕСКО “К обществам знания”. – Париж: ЮНЕСКО, 2005. 13.Валлерстайн И. Социальное изменение вечно? Ничто никогда не изменяется? // Социологические исследования. – 1997. – №1. – С.8-21. 14.Валлерстайн И. Конец знакомого мира: Социология XXI века. – М.: Логос, 2004.